

Osaamista
ja oivallusta
tulevaisuuden
tekemiseen

Hiljamaija Myllynen

Pikku Ponin nuottikoulu

Alkeisopas nuotinluvun maailmaan

Metropolia Ammattikorkeakoulu

Musiikkipedagogi AMK

Musiikin koulutusohjelma

Opinnäytetyö

4.12.2019

Tekijä(t) Otsikko	Hiljamaija Myllynen Pikku Ponin nuottikoulu - alkeisopas nuotinluvun maailmaan
Sivumäärä Aika	19 sivua + nuotinluvun alkeisopas ”Pikku Ponin nuottikoulu” 4.12.2019
Tutkinto	Musiikkipedagogi (AMK)
Tutkinto-ohjelma	Musiikin tutkinto-ohjelma
Suuntautumisvaihtoehto	Musiikkipedagogi
Ohjaaja(t)	Juha Karvonen, FM
<p>Työni tavoitteena oli tarkastella nuotinluvun opetusta osana opetustyötäni. Tutkimusmenetelmänä oli oman kokemuksellisen tietoni vertaaminen olemassa oleviin pianonsoiton alkeismateriaaleihin. Lopputuloksena syntyi uusi nuotinluvun alkeismateriaali Pikku Ponin nuottikoulu.</p> <p>Tarkastelen nuotinluvun suhdetta niin kutsuttuun prima vista -soittoon. Kyseenalaistan prima vista -soiton tarpeellisuuden ja totean, että olisi mahdollisesti hedelmällisempää tarkastella prima vista -soittoa nuotinluvun opettamisen mittarina sen sijaan, että sitä käytettäisi oppilaan osaamisen mittarina.</p> <p>Nuotti on aina työväline, joka mahdollistaa musiikin ylöskirjaamisen sekä harjoittelun. Nuottia ei tarvitse nostaa tätä suurempaan arvoon, mutta sen lukutaidon harjaannuttaminen on perusteltua - erityisesti, kun tavoitteena on elinikäinen oppiminen. Väitän, että opettajan yksi keskeisempiä tehtäviä on opettaa nuotinlukua mahdollisimman hyvin.</p> <p>Luon katsauksen pianokouluihin ja kerron pääpiirteisesti, millaisia erityispiirteitä Suomessa laajasti käytössä olevissa pianokouluissa on. Huomioin myös kokoelmat, jotka eivät ole varsinaisesti pianokouluja mutta joita käytetään opetuksessa kiinteästi. Totean, että tuottamani materiaali sijoittuu pianokoulutradition ulkopuolelle ja on nuotinlukua tukeva oheismateriaali enemmän kuin pedagoginen kokonaisuus.</p> <p>Olen tehnyt monimuototyön, jonka teososa on tekemäni Pikku Ponin nuottikoulu. Nuottikoulu on tekijänoikeussyistä salainen, mutta esittelen sen tässä opinnäytetyössä kappalekohtaisesti.</p>	
Avainsanat	Piano, nuotinluku, alkeismateriaali

Author(s) Title	Hiljamaija Myllynen Pikku Ponin nuottikoulu – primer piano study book
Number of Pages Date	19 + the primer piano study book “Pikku Ponin nuottikoulu” 4.12.2019
Degree	Music pedagogy
Degree Programme	Music Programme
Specialisation option	Music Pedagogy
Instructor(s)	Juha Karvonen, M.A.
<p>The purpose of my thesis is to study how to teach notation when teaching piano. The study was conducted by comparing my own experiences as a professional piano teacher with the piano primer study books commonly used in piano teaching. The final result of my research is a new piano primer study book, called “Pikku Ponin nuottikoulu”.</p> <p>In my paper, I question whether it is necessary to teach prima vista. I propose that prima vista as a tool is perhaps more suitable to measure how well the teacher has taught the student to read notes, instead of prima vista being used as a tool to measure how well the student is able to sight-read.</p> <p>Sheet music is a tool to write down music. It makes dialogue between the composer and the player possible. I claim that it is justifiable to require the teacher to teach one’s students to read the composer’s intentions that are included in the notation as well as possible. My claim stems especially from the idea of life-long learning, where the goal is the life-long learning of a set of skills. Therefore, I argue that teaching notation is one of the most important tasks the teacher has.</p> <p>In my thesis, I review the repertory of most commonly used piano primers. My focus is on the collections in which the focus is on a pedagogical perspective to piano playing. In addition, I review some collections that are widely used as additional material for piano studies. The material I have created, Pikku Ponin nuottikoulu, can be found in the Metropolia archives. In this thesis, I will introduce the material in detail. I conclude that my own material is not a piano primer with a systematic pedagogical perspective, but that it can rather be seen as belonging to the category of the additional material to piano studies.</p>	
Keywords	piano, notation, primer study book

Sisällys

1	Johdanto	1
1.1	Kokemusperäinen tieto opinnäytetyön inspiraationa	1
1.2	Nuotti työvälineenä	2
2	Nuottien lukemisen taito elinikäisen oppimisen perustana	3
2.1	Nuottien luku suhteessa lukitaitoon	3
2.2	Prima vistasta omaksumiseen	4
3	Pianokoulut	6
3.1	Pianokouluista	6
3.2	Nuottikokoelmat pianokoulujen tukena	7
4	Pikku Ponin nuottikoulu	8
4.1	Viivastot ja keski-C	9
4.2	Aika-arvojen valinta	9
4.3	Kappalekohtainen tarkastelu	10
5	Pohdinta	18
	Lähteet	19

1 Johdanto

Viisivuotias lapsi istuu pianon ääressä ja laulaa Hämä-hämähäkkiä. Innokkaat mutta vielä hiukan kömpelöt sormet työskentelevät laulun mukana, kun hämähäkki kiipeää langalle, ja kohta koko käsivarsi kertoo hämähäkkiä koettelevasta rankkasateesta. Lapsi osaa kappaleen leikkeineen hienosti alusta loppuun. Hän on oppinut sen viikon aikana. Katse loistaa.

Hän on pianotunnilla, ja käymme läpi läksyä. Seuraavana tehtävänä on soittaa kappale. Senkin lapsi osaa upeasti. Etsimme keski-C:n, palautamme mieleen sorminumerot. Rytmin lapsi osaa toistaa, sillä se on käynyt hänelle tutuksi laulun kautta. Pianon nuottitelineellä lepää paperi, jossa kappale on kirjoitettuna C-duuriin sanoineen ja lasta lauluun innostavine liikkeineen. Mutta mitä hän ymmärtää edessään olevasta paperista, jossa on laulun sanat kirjoitettuna hänen äidinkielellään sekä nuotteja piirrettyinä yhden oktaavin alalta? Kirjaimista hän tunnistaa jo joitain; meidän molempien nimissä on kappaleen nimen alussa seisova H-kirjain. Hän osaa toistaa koko kappaleen lorun myös heinäsirkan viulusta sekä ahkerasta muurahaisesta, vaikka hän ei osaa vielä lukea sanaakaan eikä kaikki kieleemme äänneetkään istu vielä mukavasti suussa. Lisäksi hänelle on päivänselvää, missä kaikki keski-C-nuotit ovat, sillä ne ovat tunnistettavasti omalla viivallaan, ja siitä on puhuttu jokaisella pianotunnilla. Tietääkö lapsi vielä, miksi keski-C:llä on oma viivansa? Hän hahmottaa jo suunnan, johon kappaleen nuotit kulkevat, mutta mitä ovat väleissä olevat nuotit, joista opettaja puhuu? Paperilla vilisee neljäs- ja kahdeksasosia – ymmärtääkö hän niiden eron? Ja onko se olennaista?

1.1 Kokemusperäinen tieto opinnäytetyön inspiraationa

Opettajilla ei ole pelkästään lupa luottaa omaan kokemusperäiseen ajatteluunsa. Tämä lupa on samalla heidän väistämätön velvollisuutensa. Opettajien on oltava rohkeita ja luotettava omaan taitoonsa ajatella. Tämä on tärkein pääoma, jonka opettajaksi kouluttautuminen ja opettajana kouluttautuminen voi ihmisille tarjota. (J. Perttula, 1999, 20.)

Miettiessäni aihetta opinnäytetyölleni pohdin ennen kaikkea työtäni pianonsoitonopettajana, sillä halusin tehdä mahdollisimman käytännönläheisen työn. Olen toiminut pianonsoiton päätoimisena tuntiopettajana tammikuusta 2015, eli tätä tekstiä kirjoittaessani lähes viisi vuotta. Kuten kuka tahansa uransa alkupuolella oleva opettaja, myös minä olen ensimmäisten työvuosieni aikana ennen kaikkea selkeyttänyt pedagogista pohjaani itselleni työn tekemisen kautta. Tässä mielessä tilanteeni on hedelmällinen; viimeistelen ammattiopintojani työurani siinä vaiheessa, kun käsitykseni itsestäni opettajana on jo hiljalleen saavuttamassa perustansa.

Uskon, että jokainen sisäisesti koherentin ja loogisen maailman saavuttanut tai siihen pyrkivä pedagogi on hyvä pedagogi. Pedagogikoulutus auttaa ihmistä tutustumaan omiin valmiuksiinsa pedagogina varsinaisen työn ulkopuolella – usein vieläpä ennen varsinaista työuraa. Henkilölle piirtyy kuva pedagogiikan historiasta, perinteestä ja tavoitteista sekä itsestä osana sitä niin oppilaana kuin (tulevana) opettajanakin. Työelämään siirtyessä tuoreella pedagogilla on jo muodostunut käsitys siitä, miten hän on itse oppinut ja miten hän aikoo opettaa toisia. Tämä kuva jossain määrin murtuu ja vahvistuu läpi koko työuran.

Työssäni pianonsoitonopettajana olen opettanut oppilaita vasta-alkajista ammattiopintoihin tähänneisiin, alle kouluikäisiä sekä aikuisia. Kautta opetustyöni olen pitänyt tärkeänä oppilaan kykyä lukea nuotteja. Ajattelen, että varmistamalla oppilaan laajan nuotinlukutaidon, teen itsestäni hyvällä tavalla tarpeettoman. Mitä paremmin soittaja ymmärtää nuottia itse, sitä vähemmän hän tarvitsee neuvoja.

1.2 Nuotti työvälineenä

Nuotinlukutaidolla tarkoitan yksiselitteisesti taitoa ymmärtää mahdollisimman hyvin, mitä säveltäjä on tarkoittanut kirjoittaessaan nuotit, sekä kykyä tuottaa harkittu taiteellinen lopputulos pohjaten siihen, mitä säveltäjä on nuottikuvan perusteella toivonut. Tämä pätee mielestäni kaikenlaiseen musiikin ylöskirjaamiseen – klassisessa musiikissa nuotinkirjoittaminen ja -lukeminen on tietenkin erityisen korostunutta, kun verrataan ei-klassiseen perinteeseen, jossa nuotinluku on soveltavampaa (Salakka, 2013, 117). Nuotti on paitsi muistin tuki myös säveltäjän näkemys, ja sitä tulisi sellaisena kunnioittaa, vaikka rakentaisi oman tulkintansa tyystin eri tavoin kuin on totuttu. Nuottikuvaan myös saattaa joidenkin säveltäjien kohdalla kytkeytyä monen vuosisadan verran erilaisia esittämiskäytänteitä, joita musiikin oppijan tulee ymmärtää.

Tapaan sanoa oppilailleni, että mitä nopeammin he osaavat sulkea silmänsä ja avata korvansa, sitä nopeammin he oppivat kappaleen. Tarkoitan tällä, että nuotti on aina vain visuaalinen esitys ja siten vajavainen tulkinta äänestä, ja sen aiheuttamista rajoitteista tulisi voida irrottautua mahdollisimman pian. Juuri tätä prosessia mahdollisimman hyvä nuotinlukutaito jouduttaa. Lopulta musiikki on kuitenkin ääntä tilassa, ei merkkejä paperilla.

2 Nuottien lukemisen taito elinikäisen oppimisen perustana

Kun aikuinen ihminen kertoo nuoruuden soittoharrastuksestaan, tarina on usein todella latautunut. On ollut vanhemmat, jotka ovat pakottaneet soittoharrastukseen. On ollut opettaja, joka ei ole ymmärtänyt oppimiseen liittyviä haasteita. On ollut epämiellyttäviä kappaleita, joiden funktiota ei ole ymmärretty. On ollut halu soittaa ja tunne, että sille on esteitä. Aikuinen muistaa vielä ehkäpä jonkun kappaleen nuoruudestaan, jota pystyy pyydettyäessä soittamaan sukulaisille, mutta uuden oppiminen on vaikeaa. Aikuinen osaa ehkä edelleen sanottaa joitain harrastusaikoinaan oppimiaan asioita – tuossa on oikean käden avain, tuo on pitkä ääni, tuossa on d-nuotti – mutta pelkästä nuotista oppiminen ei välttämättä ole mahdollista.

Toki aina on aikuisia, joiden soittoharrastus on ollut positiivinen kokemus ja jotka ovat saavuttaneet elinikäisen taidon. Väitän, että jokaista näistä aikuisista yhdistää hyvä opettaja, joka on opettanut heidät lukemaan nuotteja monipuolisesti.

2.1 Nuottien luku suhteessa lukitaitoon

Lapsi oppii yleensä lukemaan ja kirjoittamaan äidinkieltään rinnakkain. Näitä taitoja yhdessä kutsutaan lukitaidoksi. Hän on oppinut puhumaan jo aiemmin ja hahmottaa monimutkaisiakin kielellisiä rakenteita mainittavan hyvin ennen tätä. Äidinkielen äänteet ovat tuttuja. Taitoja harjaannutetaan koulussa, ja lapsi oppii kirjoittamaan kuulemiaan sekä kuvittelemiaan asioita, oppimaan uutta lukemansa kautta – uppoutumaan kokonaisuun maailmoin paperille painettujen kirjaimien avulla. (Niilo Mäki Instituutti.)

Voimme lähestyä nuotinlukutaitoa samalla tavalla. Lapsi tunnistaa jo äänenkorkeuksia ja rytmejä aloittaessaan soittoharrastuksen. Hän tunnistaa kappaleet toisistaan, oppii laulamaan melodioita, osaa matkia kävelyn tahtia. Näitä taitoja harjaannutetaan tunnilla yhdessä ja samalla harjoitellaan merkitsemään kuultua muistiin. Lapsi oppii koulussa

tarinoita nopeimmin muistinsa avulla, niin että toistaa kuulemansa, mutta olennaista on myös, että hän osaa lukea. Täsmälleen sama pätee soittotunteihin. On opettajan velvollisuus varmistaa, että sen lisäksi, että oppilas osaa soittaa läksynsä, hän osaa myös lukea nuottia.

2.2 Prima vistasta omaksumiseen

Prima vista -soittaminen yleisesti mielletään tarkoittamaan sitä, että soittaja soittaa nuotin ensi näkemältä läpi (*ital. a prima vista*, suom. ensi näkemältä) (Pokki 2016, 14). Tällaista prima vista -soittoa on käytetty pitkään nuotinlukukyvyn mittarina Suomen musiikkioppilaitoksissa, ja tapa on laajasti käytössä myös kaикentasoisissa musiikkikouluissa kansainvälisesti. Suomen musiikkioppilaitoksissa prima vista -soitto on näyttäytynyt lähinnä tasosuoritusilanteessa; oppilas saa eteensä nuotin, jota hän saa hetken silmäillä, jonka jälkeen hänen tulee soittaa kappale alusta loppuun parhaan taitonsa mukaan.

Valitettavan syvään on kollegiaalisessa keskustelussa juurtunut käsitys, että prima vista -taitoja ei voi sen kummemmin harjoitella vaan joillakuilla tämä taito on sisäsyntyinen ja joillakuilla ei (Pokki 2016, 13). Tällä hetkellä tutkijoiden keskuudessa näyttäisi kuitenkin olevan konsensus siitä, että tämänkaltainen sisäsyntyinen lahjakkuus ei korreloi selkeästi prima vista -taitojen kehittymisen kanssa vaan prima vista -taitoja on mahdollista harjoittaa (esim. Lehmann & McArthur, 2002 ja Lehmann, Sloboda & Woody, 2007 Pokin 2016, 18-19 mukaan). Keskustelu aiheen ympärillä on murroksessa myös kotimaassa, ja monissa sellaisissa oppilaitoksissa, jotka tarjoavat pianonsoitonopetusta taiteen laajan opetussuunnitelman mukaisesti, onkin vuoden 2019 opetussuunnitelmauudistuksessa luovuttu prima vista -soitosta. Prima vista -tehtävän sijaan tasosuorituksen tekniseen osioon kuuluu niin kutsuttu omaksumistehtävä. Tätä tehtävää oppilas saa harjoitella itsekseen joitain minuutteja ennen lautakunnan kuuntelemaa läpisoittoa. (Ks. esimerkiksi: Porvoonseudun musiikkiopiston pianon ainekohtainen opetussuunnitelma, s. 4.)

Nuotinluvun harjaantumista on mielestäni perusteltua testata ainoastaan siksi, että siinä tasosuoritusta valvova elin (useimmiten instrumentin aineryhmän jäsenistä koostuva lautakunta) valvoo itse asiassa sitä, opettaako oppilaan opettaja nuotinlukua. On toki tärkeää myös, että oppilas osaa lukea nuotteja, mutta kuten mikä tahansa muu

taito ei nuotinlukukaan kehity ilman, että sitä harjoitellaan, eikä se voi olla täysin oppilaan itsensä vastuulla. Tämä näkemys on mielestäni olennainen. Prima vista -tehtävän suurin ongelma olikin, että oppilas helposti ajatteli, että tasosuorituksessa sellaisen joutui jostakin syystä tekemään ja sitä harjoiteltiin suoritusta ennen lähinnä niin, että opettaja antoi nuotin eteen ja pyysi soittamaan. Näin toteutettuna oppilaalle jää helposti tunne, ettei tehtävää varten voi harjoitella, vaikka oikeasti kaikki nuotinlukua koko hänen musiikkiharrastuksensa aikana tukeneet ja edesauttaneet toimet ovat olleet harjoitusta prima vista -tehtävää varten. Prima vista -tehtävä ei siis ole - tai ainakaan sen ei pitäisi olla - mittaamassa oppilaan osaamista, vaan jos jotain niin opettajan opetuksen laatua. Oppilaan muistijäljeksi jää epämiellyttävä sekä pahimmassa tapauksessa hänen taiteellista osaamistaan väheksyvä kokemus.

Omaksumistehtävässä asetelma on mielestäni selkeämpi. Oppilaan kanssa voidaan tunneilla harjoitella nuotinlukutaitoa sen sijaan, että puhuttaisi helposti epämääräisenä näyttäytyvästä prima vista -oppimisesta. Ammatilainen tietää, että se, minkälaisen nuotin voi soittaa harjoittelematta läpi, kertoo nuotinluvun todellisen tason, mutta oppilaan voi olla vaikea ymmärtää, miksi hänen tulisi osata soittaa jokin kappale ensi näkemältä. Sen sijaan se, että oppilaalla on selkeä käsitys siitä, millaisiin asioihin hänen tulee paneutua ennen kappaleen soittamista, on hänelle itselleenkin mielekästä oppimista. Hän ymmärtää yhteyden siihen, miten tämä jouduttaa hänen oppimistaan myös läksykappaleissa.

On toki myös niin, että ennen opetussuunnitelman uudistusta opettajien tapa valmistaa oppilaansa prima vista -tehtävää varten ovat olleet moninaisia, ja uudistuksen jälkeenkin on mahdollista, ettei opettaja opeta oppilaalle nuotinlukutaitoa monipuolisesti. Opettajan ulkopuolelta tulevat opetustyötä määrittävät asiat, kuten opetussuunnitelma, antavat aina vain summittaisen raamin itse opetustyölle. Tällaisten ohjeistusten ja määritelmien ei ole tarkoituskaan ilmetä työssä sellaisinaan, ja ne voivat näyttäytyä opettajalle kaiken kaikkiaan toissijaisina. Opettajan tulee aina itse itselleen selkeyttää työssään tärkeiksi kokemansa asiat. (Perttula 1999, 16-18.) Toivon, että nyt toteutettu prima vista -termiin ja tehtävän perusluonteeseen tehty uudistus avaa ainakin uusien pedagogien mieltä ajattelemaan asiaa oppilaslähtöisesti – miten oppilas hyötyy omaksumistaidoista. Keskustelu on tärkeä.

3 Pianokoulut

Pianokoulu käsitteenä tarkoittaa kokonaisvaltaista pedagogista lähestymistapaa pianonsoittoon. Siinä mielessä tarjoamani aineisto ei ole pianokoulu vaan ennemminkin se voi toimia tukena jonkin valitun pianokoulusarjan ohessa. Siksi olen valinnut vihon nimeksi nimenomaan nuottikoulun. Ajattelen, että se ei sanana tarkoita niin laajaa pedagogista kokonaisuutta kuin pianokoulu mutta se on kuitenkin selkeästi harkittu kokonaisuus, toisin kuin nuottivihko.

3.1 Pianokouluista

Suomessa laajasti käytössä olevat pianokoulut Suomalainen pianokoulu sekä Vivo-pianokoulu tarjoavat keskenään hyvin erilaisen lähestymisen pedagogiikkaan sekä nuotinlukuun osana sitä. Niissä molemmissa varsin perustellusti keskitytään nopeasti siihen, miltä soitto tuntuu ja kuulostaa. Varsinkin alle kouluikäisten vasta-alkajien opinnoissa voi ollakin tarkoituksenmukaista kyseenalaistaa nuotinluvun tärkeys ja keskittyä lauluun, leikkiin sekä tunnelmien luomiseen. Erityisesti Vivo-alkeispianokoulussa (Jääskeläinen & Kantala 2019) alkeisnuotit ovat haastavia ymmärtää; niissä käytetään muunnesäveliä sekä laajasti pianon koko koskettimistoa. Tällaista materiaalia soitettaessa ei ole hedelmällistä vaatia oppilasta ymmärtämään jokaisen läksykappaleensa jokaista nuottia, vaan nuotti on ennemminkin tehty opettajalle vihjeeksi siitä, mitä lapsen kanssa voi soittaa. Vivon vahvuudeksi nouseekin lapsen sisäisen motivaation herättely monipuolisilla äänimaailmoilla.

Suomalaisen pianokoulun alkeiskirjan Alkusoitto (Lehtelä, Saari & Sarmanto-Neuvonen 2017) materiaali on nuotinluvullisesti selkeämpää, ja sinne on sisällytetty niin kutsuttuja puuhapahveja, eli erilaisia tehtäviä, joita lapsi voi tehdä joko pianotunnilla tai kotiläksynä. Tämä on kokemukseni mukaan erityisen innostavaa monille pienille pianisteille. Erityisesti alaluokkalaiset lapset innostuvat herkästi erilaisista kirjan tehtävistä.

Käytössä olevista pianokouluista esimerkiksi Pianon avain (Juris, Liu-Tawaststjerna & Louhos 2016), ei näytä pienelle soittajalle heti koko viivastoa. Mielestäni on tärkeää näyttää mahdollisimman pian - mieluiten aivan heti - koko pianon soittoon tarvittava viivasto g- ja f-avaimineen. Lapsi oppii hahmottamaan käyttämänsä nuotit jo osana tuota

viivastoa, eikä hänelle tarvitse esitellä aina uutena asiana jotakin visuaalisen kokonaisuuden perusasiaa ja näin sotkea hahmotusta. Lapset ovat tietysti erilaisia, eikä näin ollen voi väittää, että jokin menetelmä sopisi kaikille vasta-alkajille.

Venäläisessä pianokoulussa (Kisel, Natanson, Nikolajev & Sretenskaja 1978) painoteetaan lapsen musiikkisuhteen kannalta oman kansanmusiikkiperinteen tärkeyttä. ”Valtiosa lapsen musiikillisesta kasvatuksesta on tutustumista kansanmusiikkiin, se ei ainoastaan kehitä hänen musiikkimakuaan, vaan antaa myös ammatillisesti vankan musiikaalisen pohjan,” kirjoittaa Meri Louhos Venäläisen pianokoulun suomalaisen painoksen alkusanoissa (Kisel ym. 1978, 5). Olen tästä samaa mieltä ja olenkin sovittanut monia lapselle tuttuja tai suomalaisille elämänsä aikana tutuksi tulevia kappaleita osaksi opetusmateriaaliani. Olen sovittanut ja sijoittanut kappaleet niin, että ne tukisivat aina uuden asian oppimista. Samalla ikään kuin vahingossa oppilas tutustuu yleissivittäviin melodioihin. Venäläinen pianokoulu opettaa lapsen hyvin systemaattisesti nuotinluvun maailmaan, mutta käyttää valitettavan pitkään pelkkää G-avainta molemmille käsille. Mielestäni tämä on turhaa nuotinluvun oppimisen viivästyttämistä.

3.2 Nuottikokoelmat pianokoulujen tukena

Johtuen siitä, että pianokouluissa halutaan opettaa soittamista laajempänä kokonaisuutena nuotinluvun ollessa vain yksi osa sitä, monet pianonopettajat käyttävät pianokoulujen ohella erilaisia lisämateriaaleja varmistaakseen, että oppilas harjaantuu myös nuotinluvussa ja tekniikassa. Juuri tähän tarpeeseen tekemäni materiaali vastaa. Kun tekniikkaan sekä nuotinlukuun liittyviä asioita harjoitetaan jatkuvasti tunnilla sekä läksymuodossa kotona, on mahdollisuus pureutua yhteen niin sanottuun taiteelliseen läksykappaleeseen pitkällisesti ja hioa se taiteelliseksi kokonaisuudeksi ilman, että nuotinluku ja tekniikka olisivat vain yhden kappaleen varassa pitkiä aikoja.

Edna-Mae Burnamilla on kerrassaan loistava vihkosarja *A Dozen a Day* (Burnam 2003). Sarja muodostuu osista 0-6, ja jokaisessa niissä käsitellään keskeisiä pianonsoittoa ja nuotinlukuun liittyviä asioita. Tällaiseen samanlaiseen sormiharjoittelun kaanoniin kuuluu myös kuuluisa Hanonin sormiharjoitusvihko, *The Virtuoso Pianist* (Hanon 1873). Oppilaan tason mukaan vaikeutuvat sormiharjoitukset valmistavat soittajaa paitsi alkavaan harjoittelutuokioon myös laajemmin elinikäiseen pianonsoittoa. Tekniset asiat muuttuvat automatisoiduiksi. Burnamin vihkoja voi käyttää myös prima vista -harjoitteluun johtuen niiden aivan alkeista lähtevästä systemaattisesta etenemisestä.

4 Pikku Ponin nuottikoulu

Tekemäni materiaali on suunniteltu tukemaan pianonsoittoa aloittavan lapsen nuotinlukutaitojen kehittymistä, ja se keskittyy nuotinluvun harjoitteluun taiteellisten harjoitteiden asemesta. Läpi koko aineiston kantavana ideana on, että oppilas jatkuvasti ymmärtää soittamansa nuotit. Lisäksi nuotit toimivat sormiharjoituksina, kun niitä soitetaan eri tekniikoin. Materiaalia voi myös käyttää aikuisella alkeisoppilaalla nuotinluvun harjoittelussa tai pidemmällä olevalla oppilaalla prima vista -harjoituksina. Siinä mielessä vihko on monikäyttöinen. Materiaaliksi olen valinnut omatekemieni harjoitteiden lisäksi kulttuuriperintömme kappaleita. Mukana on niin lastenlauluja kuin kansansävelmiä kotimaasta ja ulkomailta.

Nuotinlukua lähestytään siitä näkökulmasta, että nuottikuvaa luetaan vasemmalta oikealle ja että yksittäinen nuotti kertoo soittajalle äänen korkeuden ja pituuden/suhteen toisiin ääniin. Lisäksi alusta alkaen puhutaan viivaston suunnista: kun kuljetaan viivastolla ylöspäin, liikutaan koskettimistolla oikealle, ja kun viivastolla alaspäin, liikutaan koskettimistolla vasemmalle. Opettaja voi myös oppilaan taitotason mukaisesti lisätä nuotteihin musiikillisia merkintöjä.

Keskeisistä pianon soittotekniikkaan liittyvistä asioista legatoa, staccatoa sekä kahden äänen sitomista kaarella voidaan harjoitella ensimmäistä lukuun ottamatta jokaisen harjoituksen yhteydessä niin, että soitetaan ne ensin läpi non legato, sitten legato ja sitten staccato, sekä usein myös niin, että kaksi ääntä on sidottu toisiinsa kaarella. Olen jättänyt merkinnät pois nuottikuvasta, jotta jokainen kappale ja harjoitus on mahdollista soittaa kaikin halutuvin tavoin nuottikuvan pysyessä selkeänä. Lisäksi varsinkin staccaton opettamisessa on mielestäni hyvä keskittyä alusta alkaen äänen tuottamisen oikeaoppiseen liikkeeseen, alhaalta ylös (ei ylhäältä alas). Kokemukseni mukaan nuotin alle tai päälle merkittävä piste saattaa hämärtää oppilaan käsityksen teknisestä suorituksesta; monet tahtoisivat koskea koskettimeen vain ihan pienen hetken, pisteen verran. Tällöin käden liike tulee helposti joustamattomana ylhäältä käväisemään nopeasti koskettimella, vaikka liikkeen tulisi mielestäni olla päinvastainen (käsi on koskettimella ja kimmoisana nousee ylös). Opettajan saattaa olla silti hyvä käyttää siellä täällä myös staccaton ja legaton merkintätapoja, jotta ne tulevat hiljalleen oppilaalle tutuksi. Näiden kolmen ydinasian kautta käden painon rento hallinta tulee tutuksi soittajalle jo aivan alkeellisten nuotiesimerkkien kautta. Yhdistettynä luontevaan, ergonomiseen soittoasentoon, kädenpainon hallinta mahdollistaa korkealaatuisen soivan äänen.

Lisäksi voi olla paikallaan lisätä kappaleisiin dynamiikkamerkinnoista ainakin piano, forte, crescendo sekä diminuendo. Olen tarkoituksella jättänyt nämäkin merkinnät pois nuoteista. Ajattelen, että se antaa vapauden keskustelun kautta syntyvälle tulkinnalle, ja kun oppilaan kanssa on yhdessä sovittu, miten kappale soitetaan, voi opettaja lisätä nuottiin dynamiikkamerkinnot haluamallaan tavalla. Kaiken kaikkiaan mahdollisimman paljaat nuotit ovat uskoakseni lapsen silmälle selkein ratkaisu.

4.1 Viivastot ja keski-C

Tekemässäni materiaalissa on koko ajan näkyvillä f- ja g-viivasto. Soittaminen aloitetaan viivastojen väliin omalle viivalleen jäävän keski-C:n hahmottamisesta. Keski-C jää g-avaimella viivaston alapuolelle ja f-avaimen viivastolla kipuaa viivaston yläpuolelle omalle viivalleen. Lukutunti pienelle pianistille (Ahonen & Rouhe 2017) aloittaa tästä samasta asiasta - esittelee ensin molemmilla avaimilla keski-c:n ja hyvin pian tuo molemmat avaimet samanaikaisesti näkyville. Omassa aineistossani pidän f-avaimen näkyvillä myös silloin kun keski-C:tä soitetaan oikealla kädellä ja päinvastoin g-avaimen näkyvillä, kun keski-C on kirjoitettu f-avaimelle.

4.2 Aika-arvojen valinta

Pidän perusaika-arvona materiaalissa neljäsosaa. Toinen alussa esiteltävä nuotti on puolinuotti. Opettaessani oppilaitani käytän taa- ja titi-tavutuksia relatiivisina, eli ne eivät ole synonyymeja neljäs- ja kahdeksasosille vaan ilmaisevat aika-arvojen välistä suhdetta. Alussa siis puolinuotti tavataan taa ja neljäsosapari titi. Edelleen, kun materiaalissa myöhemmin esitellään kahdeksasosanuotti, tulee siitä ti, ja neljäsosanuotti toimittaa taan virkaa. Tätä ei kokemukseni mukaan tarvitse selittää oppilaalle sen kummisemmin kuin että taahan mahtuu kaksi titiä. Tätä kautta lapsi oppii taputtamaan ja soittamaan monia eri aika-arvoja ja oppii niiden suhteet toisiinsa. Myöhemmin opinnoissa voidaan kertoa Suomessa tavallisesti käytettävät Kodály-metodin mukaiset tavut ja niitä perinteisesti vastaavat aika-arvot.

Materiaalissa käytän kokonuottia, pisteellistä puolinuottia, puolinuottia, pisteellistä neljäsosanuottia, neljäsosanuottia ja kahdeksasosanuottia. Vastaavasti esitellään myös näitä aika-arvoja vastaavat tauot, joista tärkeimpänä nostetaan esiin neljäsosatauko, kokotauko sekä puolitauko. Esitellään kertausmerkki sekä muunnemerkeistä ylennys-

alennus- sekä palautusmerkit. Etumerkintä esitellään kuriositeettina lopussa kappaleen Kevätsää yhteydessä, mutta sävellajeihin ei mennä syvällisesti.

Tekniikkaan liittyvistä asioista esitellään jo mainitut legato, staccato sekä kaarella sidotut kaksi ääntä. Tahtilajeina on tasajakoinen ja kolmijakoinen, joita ilmaistaan tahtiosoituksilla 2/4, 3/4 sekä 4/4.

4.3 Kappalekohtainen tarkastelu

Olen tuottanut opinnäytetyöni raporttiosana Pikku Ponin nuottikoulu -nimisen pianon nuotinluvun alkeisvihkon. Vihkon lopussa käyn kappalekohtaisesti läpi jokaiseen kappaleeseen liittyvät asiat. Tässä erittelen joitain sellaisia seikkoja, jotka eivät materiaalisissa käy välttämättä ilmi, ja tulen perustelleeksi samalla kappaleille valitsemaani järjestystä.

Ensimmäisenä opetellaan tunnistamaan keski-C niin nuottina kuin koskettimistoltakin sekä hahmottamaan, miten koskettimistolla liikutaan, kun nuottikuvassa mennään ylös- ja alaspäin.

Harjoitus 1

Harjoituksessa esitellään keski-C molemmilla viivastoilla, ensin oikealla ja sitten vasemmalla kädellä. Aika-arvona käytetään neljäsosanuottia, jolloin fokus voi olla täysin kahdessa erilaisessa keski-C:n merkitsemistavassa. (Viimeisen tahdin neljäsosan voitavata taa.)

Harjoitus 2

Tämän harjoituksen yhteydessä selitetään, miten viivastot toimivat. G-avaimella noudetaan keski-C:tä ylemmälle viivalle, yksiviivaiselle e:lle, ja f-avaimella laskeudutaan keski-C:ltä viivaston ylimmälle viivalle, pienelle a:lle. Huomioidaan, että kun liikutaan viivastolla ylöspäin, mennään koskettimistolla oikealle, jossa soi korkeammat äänet, ja samaten, että kun liikutaan viivastolla alaspäin, koskettimistolla siirrytään vasemmalle, jossa soi matalat äänet. Oppilas hahmottaa, mitä tarkoittaa mennä koskettimistolla ylös ja alas ja että joka toinen kosketin on viivalla.

Harjoitus 3 ja 4

Esitellään pieni h ja yksiviivainen d suhteessa keski-c:hen ja soitetaan niitä.

Elonkorjuu

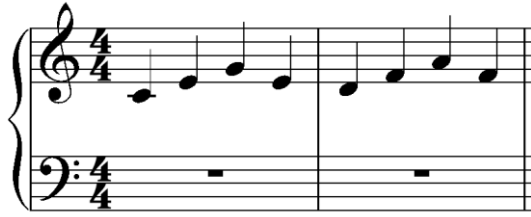
Esitellään neljäsosatauko.

Niin nuottikuvassa kuin musiikissakin voi olla äänen lisäksi myös hiljaisuutta. Taukoa voidaan harjoitella ensin käsitteenä erilaisten taputus- tai tavutusharjoitteiden kautta (esim. neljä taa-tavua, joista joku tai jotkin ovat taukoja).

Harjoitus 5

Laajennetaan viivastoa. Kivutaan g-avaimella toiselle viivalle ja puhutaan jälleen siitä, että joka toinen kosketin on viivalla ja joka toinen välissä. Mikäli oppilas on kirjoitustaitoinen tai opettelemassa kirjoittamaan, hän voi kirjata nuottien nimet niiden alle. Vasen käsi soittaa kokonuotteja. Huomioidaan, että ne ovat koko tahdin mittaisia, eli niissä lasketaan neljään. Kappale muodostuu melodiasta, joka toistuu samanlaisena kaksi kertaa päättyen ensin dominantille ja sitten toonikalle. Oppilaan tason mukaan voidaan keskustella myös siitä, että musiikille tyypillinen muoto on, kun sama asia toistuu kahdesti mutta päättyy eri tavalla.

Nuotin voi kirjoittaa viivan päälle tai viivojen väliin.

Rytmilaulu

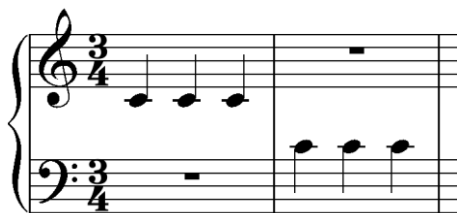
Oppilas on jo käyttänyt puolinuottia. Tämä kappale selittää sen hänelle. Hän voi hahmottaa sen joko iskujen kautta (kaksi iskua) tai tavaamisen kautta taa - titi. Oppilaan iän sekä taitotason mukaan voidaan käyttää myös termejä pitkä ja lyhyt, kunhan pidetään huoli siitä, että selitetään, etteivät äänet ole sekunteina tietyn mittaisia vaan tempoon saa valita itse. Kappale olisi hyvä soittaa kolmessa eri tempossa, ensin moderato, sitten allegro ja sitten largo.

Rouva Hulda huoleton

Yksinkertainen vasemman käden säestys. Oikea käsi liikkuu pääsääntöisesti kahdessa asemassa, perusmuotoista C-duurikolmisointua sekä G7-soinnun kolmea ylimmäistä ääntä (Hm-5).

Harjoitus 6 ja 7

Harjoituksissa käytetään oppilaan jo osaamia nuotteja mutta lasketaan ensimmäistä kertaa kolmeen. Rytmiksi on hyvä taputtaa muutaman kerran ennen kuin aletaan soittaa, jotta oppilas saa kiinni ideasta. Opettaja voi säestää oppilaan soittoa valssikomppilla.

3/4 -merkintä tarkoittaa, että tahtiin mahtuu kolme neljäsosanuottia.

Oravan pesä

Lasketaan kolmeen

Hinajalaulu

Lasketaan kolmeen. Esitellään ylennys- ja palautusmerkit.

Joulu on taas

Lasketaan kolmeen. Vasemmalla kädellä kahden äänen liikkuva säestys.

Harjoitus 8

Kerrataan nuotteja.

Bim Bam

Lasketaan neljään. Kerrataan kaikki eri aika-arvot. Vasemmalla kädellä kvintti.

Etana Elli

Lasketaan kolmeen. Vasemmalla kädellä sointu.

Kaikki vasemman käden nuotit ovat väleissä, eli koskettimistolla joka toinen valkoinen kosketin on painettava pohjaan.

Harjoitus 9

Kappaleessa esitellään kahdeksasosanuotti. Taputetaan oikean käden rytmi läpi muutamana kerran titi- ja taa-tavuun. Oppilaan taitotason mukaan voidaan selittää rytmi myös numerosanoin (neljäsosanuotti on kokonainen sana, kahdeksasosanuotit ovat tavuja).

Harjoitus 10

Kahdeksasosarytmiä tutuin nuotein vasemmalla kädellä.

Rati riti ralla

Oikean käden melodiassa on kahdeksasosanuotteja, ja vasen käsi säestää soinnulla.

Vaarin saari

G-avaimen ala-apuviivat. Vasemmalla kädellä sointu.

Ala-apuviivat toimivat kuin muutkin viivat, eli joka toinen koskettimista piirretään nuottina viivalle ja joka toinen väliin.

Harjoitus 11: teema ja kolme variaatiota

Tämä harjoitus on laaja teos, joka kerta oppilaan tähän mennessä oppimia asioita. Teema esitellään ensin oikealla kädellä. Ensimmäisessä variaatiossa solo on vasemmalla kädellä. Toisessa variaatiossa teema soitetaan peilikuvina ja kolmannessa samansuuntaisesti. Oppilaan pitää osata hallita melodian soittaminen ja säestäminen molemmilla käsillä sekä pystyä erottamaan nuottikuvasta viivat ja välit sujuvasti.

Lintu

Kertauskappale. Kerrataan pisteellinen neljäsosanuotti, neljäsosatauko sekä kaikki jo osatut nuotit.

Päivänsäde ja menninkäinen

Pitkä kappale, jossa kerrataan jo opittuja asioita. Lopussa oikean käden asema vaihtuu ensimmäistä kertaa yli yksiviivaisen a:n kivuten viivaston välejä pitkin kaksiviivaiselle c:lle.

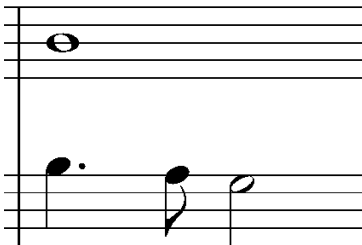

Ilon hymni

Tässä kappaleessa melodia on vasemmalla kädellä. On hyvä lukea ensin se. Uutena aika-arvona pisteellinen neljäsosanuotti. (Neljäsosanuotilliset tahdit voi halutessaan soittaa myös puolinuotteina.)

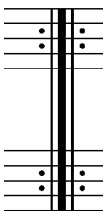
Elefanttimarssi

Vasemmalla melodia, pisteellinen neljäsosanuotti.

Harjoitus 12

Kappale käyttää oppilaan jo osaamia nuotteja ja aika-arvoja (huomioidaan yksiviivainen a). Uutena asiana kertausmerkit.

Peppi Pitkätossu

Tässä kappaleessa on lapselle tuttujen sanojen tähden käytetty myös pisteellistä neljäsosanuottia. Voidaan selittää, että kuten jo tuttuun pisteelliseen puolinuottiin mahtuu kolme neljäsosanuottia, mahtuu pisteelliseen neljäsosanuottiin kolme kahdeksasosanuottia. Kerrataan kertausmerkin merkitys.

Tuonne taakse metsämaan

Kappaleessa melodia on jaettu molemmille käsille. Kerrataan ylennysmerkki.

Harjoitus 13

Kerrataan kolmeen menevä rytmi ensin taputtaen. Huomioidaan kaarella sidotut pisteelliset neljäsosat. Kun äänet sidotaan näin kaarella, jälkimmäistä ääntä ei soiteta.

Harjoitus 14

Tässä harjoituksessa on sama aika-arvojen kaarella sitominen kuin edellisessä. Lisäksi kivutaan vasemmalla kädellä f-avaimen yläapuviivoja keski-c:tä korkeammalle.

Ihme ja kumma

Melodia jaettu molemmille käsille. Lasketaan kahteen. Ylennysmerkki.

Lampaanpolska/folia

Tässä kappaleessa melodia on kirjoitettu oikealle kädelle, vasen käsi säestää yksiäänisellä stemmalla. Kerrataan ylennysmerkin käyttöä ja kolmeen laskemista.

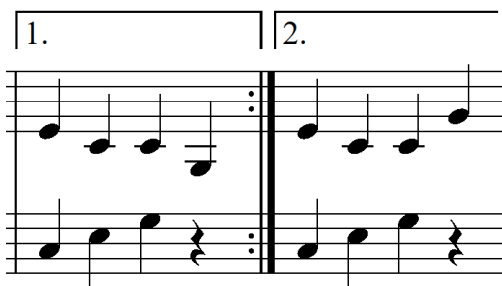
Pienen pieni veturi

Tässä kappaleessa on ensi kertaa kirjoitettuna vasemman käden liikkuva säestys. Kun siirrytään tähän tekniseen asiaan, vasemman käden liikkuvaan säestykseen, on hyvä harjoitella tahtien äänet ensin sointuina ja koko kappale sujuvasti kädet erikseen.

Aa-ram-sam-saa

Kappaleessa esitellään ensimmäistä kertaa ykkös- ja kakkosmaalit.

Loppupuolen kappaleet ovat haastavampia. Niissä on vaikeampia rytmejä ja muita erikoispiirteitä. Näitä kappaleita voidaan käyttää lisätehtävämäisesti, ja ne valmistavat oppilaan myös taiteelliseen ilmaisuun.

Paljon onnea vaan

Melodia jaettu molemmille käsille. Pisteellinen kahdeksasosa, jonka lapsi osaa soittaa korvakuulolta, mutta rytmisen hankaluuden takia melodia on jaettu molemmille käsille.

Yksi ruusu on kasvanut laaksossa

Melodia on jaettu molemmille käsille. Kappaleessa esiintyy niin ylennysmerkki kuin pisteellinen neljäsosakin.

Kevätsää

Tässä kappaleessa on etumerkintänä kaksi ylennystä. Voidaan keskustella oppilaan

kanssa, että kun etumerkki on laitettu tällä tavoin kappaleen alkuun, se on voimassa koko kappaleen ajan.

Aamulla varhain

Kappale on pitkä ja vaatii jo harjaantunutta nuotinlukutaitoa. Vasemmalla kädellä sointusäestys. Oikealla kädellä muunnesäveliä.

Nuku nuku nurmilintu

Kokoelman ainoa kappale, jossa lasketaan viiteen. Voidaan harjoitella laskemista 3+2, mutta varsinkin pienien oppilaiden tapauksessa voi olla tarkoituksenmukaisempaa tavuttaa ti-ti ti-ti ti-ti taa taa.

5 Pohdinta

Työskennellessäni pianonsoitonopettajana olen pitänyt tärkeänä opettaa oppilaat lukemaan nuottikuvaa sujuvasti. Ajattelen, että se antaa heille välineet elinikäiseen oppimiseen sekä jouduttaa sitä taiteen syntymisen kannalta välttämätöntä prosessia, jossa nuotista päästään eroon ja voidaan keskittyä kuulokuvaan. Haluan huomauttaa, että en näin sanomalla ota kantaa siihen, tuleeko taiteilijan soittaa teokset ulkoa vai ei. Väitän vain, että osaava soittaja kykenee kuulemaan soittoaan ikään kuin nuottien ulkopuolelta. Opettaessani nuotinlukua olen poiminut materiaalini lukuisista eri pianokouluista ja -viikoista, mutta olen kaivannut – erityisesti alkeiden opettamiseen – nuotinluvullisesti selkeää, asiat täsmällisessä järjestyksessä esittävää kokonaisuutta. Niinpä päätin tuottaa sen itse.

Onnistuin mielestäni tavoitteessani hyvin. Pyrin tekemään systemaattisesti etenevän kokonaisuuden, joka mahdollistaisi sen, ettei pianonsoitonopettajan tarvitse valita harjoituksia suuresta kokoelmasta vaan hän voisi edetä materiaalin järjestyksessä alusta loppuun. Tämän tavoitteeni saavutin. Jos palaan joskus työstämään materiaaliani, pyrkisin vielä parempaan ja monipuolisempaan lopputulokseen. Osa sitä olisi, että pohtisin, kuinka sarja jatkuisi alkeiskirjan jälkeen, ja tuottaisin myös tuon materiaalin. Se mahdollistaisi suuremman linjan ja sitä kautta myös alkeismateriaalin selkeämmän hahmottamisen. Tehdessäni Pikku Ponin nuottikoulua opin myös lukemaan jo olemassa olevaa pianonsoiton alkeismateriaalia analyttisemmalla otteella kuin mitä olen aiemmin osannut. Se lienee prosessin suurin anti itselleni.

Toivon, että materiaalia käytettäisi osana pianonsoitonopintoja. Vaikka nuotinlukutaito on mielestäni äärimmäisen keskeinen musiikkiharrastukseen kuuluva taito, on opettajan pidettävä huoli myös lapsen taiteellisen ilmaisun kehityksen tukemisesta sekä monipuolisen musiikkisuhteen vahvistamisesta. Nuotinlukutaito on tärkeydestään huolimatta siis kuitenkin tekniikan ohella vain taiteen luomisen mahdollistava asia. Musiikki - ja taide sinänsä - on parhaimmillaan kuin aikamatkustusta tai karpäsenä katossa olemista: elämän seuraamista sellaisena kuin se on. Kun musiikki alkaa, on se ikään kuin ollut jo olemassa, aina, silti tapahtumassa juuri nyt ja vain katsaus yhteen todellisuuteen. Nuotti on jäykkä ja yksiulotteinen kuvaus tästä. Juuri siksi se, että osaa lukea mahdollisimman notkeasti nuottikuvaan piilotetut vihjeet siitä, mitä on tarkoitettu tapahtuvan, on mielestäni erityisen tärkeää ja nopeuttaa soittajan omaksumisprosessia. Tätä samaa tarkoitusta varten meillä on musiikkioppilaitoksissamme korkealaatuista teoriaopetusta. Päämääränä on, että teosta soitettaessa niin soittaja itse kuin myös mahdollinen yleisö unohtaa, että tässä tulkitaan teosta, josta nuotti on ollut esitysohjeena. Sen mahdollistaakseen soittaja on ymmärtänyt lukemansa.

Lähteet

Burnam, Edna-Mae: A Dozen a Day 2003. Florence: Willis Music Company

Hanon, Charles-Louis: The Virtuoso Pianist 1873. New York: G. Schirmer

Juris, Carlos, Liu-Tawaststjerna, Hui-Ying & Louhos, Meri: Pianon avain aapinen 2016. Helsinki: Fennica Gehrman

Jääskeläinen, Kristiina & Kantala, Jarkko: Vivo piano – alkeiskirja 2018. Helsinki: Otava.

Kisel E., Natanson V., Nikolajev A. & N. Sretenskaja: Venäläinen pianokoulu 1978. Lontoo: Boosey & Hawkes Music Publishers Ltd.

Lehtelä, Ritva, Saari, Anja & Sarmanto-Neuvonen, Eeva: Suomalainen pianokoulu: alkusoitto 2017. Helsinki: Fennica Gehrman

Lehmann, A.C. & McArthur, V. 2002. Sight-reading. R. Parncutt & G.E. McPherson (toim.): The science and psychology of musical performance: creative strategies for music teaching and learning. Oxford: Oxford University Press, 135–150.

Lehmann, A.C., Sloboda, J.A. & Woody, R.H. 2007. Psychology for Musicians: Understanding and Acquiring the Skills. New York: Oxford University Press.

Niilo Mäki Instituutti. Lukutaidon arviointi. LukiMat. <<http://www.lukimat.fi/lukeminen/tie-topalvelu/arviointi>> (luettu 28.9.2019).

Perttula, Juha 1999. Mitä opettajuus on? Räsänen P., Arikoski J., Mäntynen P. & Perttula J. (toim.): Opettajuuden psykologia. Jyväskylä: Julkishallinnon koulutuskeskus Oy, 12-61.

Pokki, Niklas 2016. Prima vista -soiton harjoittelu ja opettaminen. < https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/235076/2016pokki_valmis2.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (luettu 27.10.2019).

Salakka, Teppo 2013. Irti nuoteista – johdanto nuotittomaan musisoimiseen. P. Jordan-Kilki, E. Kauppinen & E. Korolainen-Viitasalo (toim.): Musiikkipedagogin käsikirja. Tampere: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy, 114-122

Porvoon kaupungin sivistyslautakunta 12.3.2019. Ainekohtainen opetussuunnitelma piano. https://www.porvoo.fi/library/files/5d6791beed6b97a001000373/PIANO_aينهops_2019.pdf> (luettu 30.10.2019.)

